

BEATA RÜCKSCHLOSS NEMCOVÁ:
Židovská Štiavnica [Jewish Štiavnica]
Bratislava: Marenčin PT, 2023. 248 s.

PETER FRANKL, PAVEL FRANKL:
Židovská Žilina [Jewish Žilina]
Bratislava: Marenčin PT, 2024. 416 s.

HELENA KOPECKÁ, KATARÍNA BEŇOVÁ:
Židia v Topoľčanoch [Jews in Topoľčany]
Bratislava: Marenčin PT, 2024. 256 s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2025.1.10> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
© 2025, Peter Salner. This is an open access licensed under the Creative Commons

Monografie lokálnych židovských komunít sú na Slovensku stále vzácnym korením. Tým viac treba oceniť, že vydavateľstvo Marenčin PT v krátkom čase ponúklo hneď tri. Najskôr sa na knižnom trhu objavila *Židovská Štiavnica* (2023), o niekoľko mesiacov nasledovala *Židovská Žilina* (2024) a vzápätí *Židia v Topoľčanoch* (2024).

Pri čítaní uvedených diel som si potvrdil dôležitú skutočnosť. Líšili sa síce jedinečné ľudské osudy, objavili sa lokálne špecifiká, každé mesto malo vlastné továrne, hotely, kaviarne, cirkevné osobnosti alebo postavičky. Napriek tomu príbehy všetkých troch komunít boli takmer rovnaké. Bez ohľadu na rozdielnosť politických režimov a ideológií, nikdy nechýbali náboženské argumenty a/alebo zákonné paragrafy, ktoré vládcovia (ale tiež spoluobčania) mohli použiť (a používali) proti židovským inštitúciám a osobám. Smutná realita determinovala reakcie ohrozených tak, že prakticky na celom území Slovenska sa časom vyvinuli v podstate rovnaké sebaobhranné reakcie. V praxi ich charakterizovala historicky overená a generačne odovzdávaná skúsenosť, že tak Bohu, ako aj cisárovi treba dať to, čo im patrí...

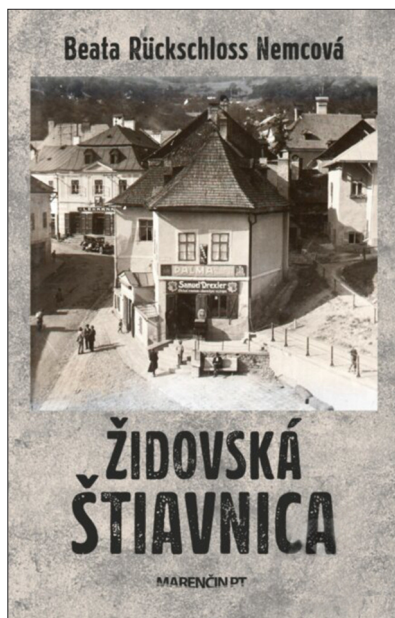
Postavenie židov v spoločnosti výrazne (hoci nie vždy pozitívne) ovplyvnil Tolerančný patent Jozefa II. tým, že odstránil časť obmedzení, ktoré židom sťažovali uplatnenie v štátnych službách, ekonomickom a spoločenskom živote (Hradská, 2008: 52). Pootvoril im dvere k svetskému vzdelaniu, vytvoril priestor pre podnikanie, uľahčil schopným získať majetok a postavenie. V 19. storočí (najmä ekonomické) úspechy židov vyvolali politicky motivovaný antisemitizmus (podrobnejšie Rybářová, 2010). Po Veľkej vojne sa v nacistickom Nemecku (a neskôr aj v iných častiach Európy) presadilo rasovo definované protižidovské zákonodarstvo. Na Slovensku tento proces vyvrcholil prijatím Nariadenia 198/1941 o právnom postavení židov (známe aj ako Židovský kódex) a následnými deportáciami do nacistických táborov smrti. Antisemitizmus (skrývaný často pod pláštikom „boja proti sionizmu“) sa prejavoval aj v rokoch 1948–1989. Prvotné nádeje spojené s deklarovaným humanizmom komunistickej ideológie začiatkom päťdesiatych rokov schladil najmä monsterproces „so sprisahaneckým centrom Rudolfa Slánskeho“. Pretrvávajúcu nedôveru režimu ilustruje, že v období normalizácie definoval sionizmus ako „nacionálno-šovinistickú, fašistickú ideológiu, ktorá predstavuje jednu z najreakčnejších foriem antikomunizmu a antisovietizmu“ (Bumová, 2006: 73).

Tolerančný patent ovplyvnil aj vývoj vo vnútri komunity. Spomenuté zbližovanie sa s kultúrou a spôsobom života majority viedlo k oslabeniu dovtedajšej dominancie tradičného ju-

daizmu. Zmenilo sa aj fungovanie židovských náboženských obcí, ktoré dovtedy predstavovali akýsi „štát v štáte“. V Uhorsku (teda aj na území dnešného Slovenska) názorové konflikty vyvrcholili v roku 1869, keď sa dovtedy (aspoň navonok homogénna) komunita oficiálne rozdelila na tri názvom nekompatibilné náboženské prúdy (ortodoxia, neológia a status quo ante).

Po krátkej odbočke sa vrátim k meritu tohto textu. V publikáciách, o ktorých sa zmieňujem, možno vypreparovať dva rozdielne modely spracovania tejto problematiky. Prvý z nich predstavila vo svojej knihe Beáta Rüschschloss Nemcová a (na odporúčanie vydavateľa) ho použili aj Katarína Beňová a Helena Kopecká v publikácii *Židia v Topoľčanoch*. V monografii *Banskej Štiavnice* už názov úvodnej kapitoly *Stručná história židovskej obce v Banskej Štiavnici* signalizuje, že v centre pozornosti nebudú dejiny komunity, ale osudy a príbehy jej členov. Na základe spomienok pamätníkov autorka prerozpráva príbehy 20 židovských rodín. Vidno, že píše o prostredí, ktoré dôverne pozná a neskrývane miluje. Vďaka osobným kontaktom s obyvateľmi získala (a účelne využila) aj „diskrétné“ informácie. Výsledkom je pestrá mozaika ľudských osudov a plastický obraz židovskej komunity a mesta, v ktorom žila, v rozsahu „pokiaľ ľudská pamäť siaha“. Približuje tak roky prvej ČSR, obdobie holokaustu a čiastočne aj o obdobie po oslobodení. Pred čitateľmi defilujú kontrasty života a smrti, úspechov či zlyhaní, prosperity a biedy, ale tiež sebaobetovania a zrad.

Samostatné kapitoly, venované synagóge a židovskému cintorínu ilustrujú, že oslobodenie vyriešilo síce časť starých problémov, ale prinieslo tiež niektoré nové. Komunitu zdecimoval holokaust natoľko, že na bohoslužby nemal kto chodiť a v nových pomeroch došlo v roku 1949 k predaju synagógy. November 1989 priniesol nádej, že objekt (hoci iným spôsobom) bude opäť slúžiť duchovným potrebám ľudí. Namiesto výstavného centra sem v roku 2014 tamojší pivovar Erb umiestnil plničku piva. Na prekvapenie mnohých takéto riešenie podporila aj časť židovskej komunity. Z pohľadu religiozity je totiž výroba piva menším rizikom než kultúrne aktivity, ktoré by obsahom či formou mohli prípadne urážať pôvodný charakter duchovného priestoru (podrobnejšie Salner, 2022).

Peter a Pavel Franklovci v monografii o Žiline prejavili väčší záujem o minulosť. Viac než na ľudskú pamäť sa spoliehali na historické a archívne materiály, ktoré doplnili spomienkami početných pamätníkov. Navyše, Pavel Frankl je už viac než tri desaťročia predsedom žilinskej ŽNO, pozná minulé i súčasné radosti a strasti komunity a jej členov.

Svoj text títo autori rozdelili do šiestich kapitol. V nich relatívne rovnomerne sledujú komunitu od obdobia pred rokom 1872 až po súčasnosť. Zvýšenú pozornosť venujú holokaustu (aj preto, že práve Žilinu špatila „machuľa na tvári mesta“). Takto označili smutno preslávené žilinské koncentračné stredisko, ktoré slúžilo ako prestupná stanica do nacistických táborov smrti. Podobnú škvrnu predstavuje pre Topoľčany pogrom, ktorý tam prebehol 24. 9. 1945, teda krátko po oslobodení (Kamenec, 1999, ale aj samostatná kapitola v monografii Topoľčian).

Za hlavné pozitívum tejto knihy považujem, že (na rozdiel od mnohých podobných diel) bratia Franklovci pridali kapitoly o židovskej komunite po oslobodení. V nich priblížili, ako sa miestna ŽNO a jej členovia vyrovnali s desaťročiami komunistickej moci, s rozsiahlou emigráciou po 21. auguste 1968 či s obdobím normalizácie. Opäť to nie je radostné čítanie. V záverečnej kapitole „Čas, keď sme ešte tu (od novembra 1989)“ monitorujú fungovanie obce v demokratickom režime a naznačujú ďalšie (nepríliš optimistické) perspektívy žilinského židovstva.

Recenzované publikácie sa líšia spôsobom, akým autori pristúpili ku spracovaniu osudov židovských komunít. V prvom prípade autorky uprednostnili spomienky pamätníkov. Bratia Franklovci v monografii o židovskej Žiline kládli zvýšený dôraz na historický a archívny materiál, kým ústne informácie majú skôr doplnkový charakter. Oba prístupy (a ich kombinácie) možno považovať za relevantné, pretože predstavujú rovnako hodnotný prameň poznávania sledovanej problematiky.

PETER SALNER,

Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave, v. v. i.

LITERATÚRA

- Bumová, I. (2006). ŠtB a židovská mládež (na príklade Západoslovenského kraja 1969 – 1980). In: P. Salner (Ed.), *Židovská komunita po roku 1945* (s. 67–100). Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Frankl, P., Frankl, P. (2024). *Židovská Žilina*. Bratislava: Marenčin PT.
- Hradská, K. (2005). *Židovská Bratislava*. Bratislava: Marenčin PT.
- Kamenec, I. (1999). Správa o pogrome. Topoľčany, september 1945. In: *OS (Fórum občianskej spoločnosti)*, 9, s. 29–31.

- Kopecká, H., Beňová, K. (2024). *Židia v Topoľčanoch*. Bratislava: Marenčin PT.
- Rückschloss Nemcová, B. (2023). *Židovská Štiavnica*. Bratislava: Marenčin PT.
- Rybářová, A. (2010). *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*. Bratislava: Pro historia.
- Salner, P. (2022). Vývoj riešení opustených synagóg a cintorínov. In: *Židovské stavebné dedičstvo na území Bratislavskej župy. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja organizovanej pri príležitosti Dní európskeho kultúrneho dedičstva 2021* (s. 10–23). Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj.

PETER SALNER, IVICA ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ:
Politika a komunita. Štát a židia na Slovensku v rokoch 1945 – 1992
[Policy and Community. The State and Jews in Slovakia in the Years
1945-1992]
Bratislava: Marenčin PT, 2024, 246 s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2025.1.11> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
© 2025, Michala Jandák Lónčíková. This is an open access licensed under the Creative Commons

Najčastejšiu a najviac skúmanú tému súvisiacu so židovskou komunitou na Slovensku v rámci humanitných a spoločenských vied nepochybne predstavujú udalosti holokaustu. Výskum tohto obdobia nebol počas celého trvania komunistického režimu v Československu tak úplne tabuizovaný, ako sa občas zvykne recyklovať v schematických náhľadoch na dejiny 20. storočia. Svedčia o tom okrem iných práce historikov Miroslava Kárného či Ivana Kamenca, mimoriadny záujem o tému jasne ilustruje aj množstvo dobových literárnych a filmových diel. Práve Kamencova dizertačná práca predstavuje exemplárnu ukážku, ako politické udalosti a najmä nastupujúca normalizácia ovplyvnili smerovanie výskumu holokaustu – úspešne obhájená práca už koncom 60. rokov sa dočkala publikovania až v roku 1991 (Kamenec, 1991). Za posledné tri dekády výskum tohto fenoménu na Slovensku bezprecedentne akceleroval a stal sa jednou z hlavných výskumných otázok pre viacerých historikov zaoberajúcich sa vojnovým slovenským štátom (napríklad Eduard Nižňanský, Ján Hlavinka, Martina Fiamová, Hana Kubátová, Martin Pekár, Michal Schvarc, Denisa Nešťáková, Zuzana Tokárová), ako aj situáciu židovskej komunity na arbitrážnom území na južnom Slovensku (napríklad Tomáš Lang, Atilla Simon, Veronika Szeghy-Gayer, László Csösz, Marta Švolíková), etnológov a sociálnych antropológov (napríklad Peter Salner, Monika Vrzgulová) či psychológov (napríklad Jozef Hašto, Michaela Hapalová) a pod.¹

Pravdepodobne najlepšou odpoveďou na často zaznievajúce otázky, či je možné ešte tento výskum niekam posúvať, sú neustále pribúdajúce publikácie, ktoré reflektujú súčasné trendy v historiografii holokaustu, používajúc rozličné, často interdisciplinárne, prístupy a metodológiu. Stále pravidelnejší je posun od politických k sociálnym dejinám, od štátnych politických rámcov a ich predstaviteľov k tzv. perspektíve zdola. Konštantný záujem o výskum holokaustu dokladá napríklad aj čerstvo vydaná monografia Hany Kubátovej *Kde líšky dávajú dobrú noc* (Kubátová, 2025).

1 Blížšie pozri historiografické prehľady, napríklad M. Szabó, 2014 či J. Hlavinka, 2015.